

УДК 342.9

*А. О. Наумов
здобувач**Науково-дослідного інституту публічного права*

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

Постановка проблеми. Виконання функцій держави покладає на владні органи та їх посадових осіб не тільки спеціальні повноваження, але й особливу відповідальність, так як в своїй роботі вони мають право застосовувати примус, який в окремих випадках обмежує законні права та інтереси звичайних громадян та людей. Тому діяльність органів держави має більш складне та точне законодавче закріплення, метою якого є недопущення свавілля посадових осіб та перевищення повноважень. На Службу безпеки України, як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, який володіє в цьому аспекті особливим набором повноважень, також покладається юридична відповідальність. Однак, враховуючи особливий характер правового статусу СБУ, юридична відповідальність в контексті роботи цього відомства має свою специфіку.

Стан дослідження проблеми. Наукову основу дослідження складають напрацювання вчених, які досліджували зміст та особливості юридичної відповідальності в загальному аспекті, а також в контексті роботи органів державної влади зокрема. Було використано досвід А.В. Немчінінова, О.М. Анісімова, В.О. Лозового, М.І. Панова, О.А. Стасевської, А.Й. Іванського, О.Б. Сердюка, О.С. Іоффе, М.Д. Шаргородського та багатьох інших.

Мета і завдання дослідження. Мета і завдання статті полягають у визначенні особливостей юридичної відповідальності Служби безпеки України та її працівників, як учасників правових відносин із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Для досягнення відповідної мети слід вирішити наступні завдання: визначити сутність та зміст поняття «юридична відповідальність»; проаналізувати положення чинного законодавства, яке визначає правові засади юридичної відповідальності СБУ у досліджуваній сфері

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є однією із перших наукових праць в межах якої наведено ключові ознаки, які виражають особливість інституту юридичної відповідальності СБУ, як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу. Варто підкреслити, що категорія юридичної відповідальності займає важливе місце у системі проблематик правового змісту на сьогоднішній день, в зв'язку із чим

до її висвітлення зверталось багато науковців. Так, семантичну основу словосполучення «юридична відповідальність» складає термін «відповідальність». У вітчизняних словниках української мови, він тлумачиться, як покладений на когось або взятий на себе обов'язок за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [1, с. 84]. В Оксфордському тлумачному словнику англійської мови «responsibility» означає «бути відповідальним, зробити що-небудь без чужої підказки»; «те, за що відповідає особа»; «обов'язок» [2, с. 722]. Згідно зі словником Робера у французькій мові іменник «responsabilite» є «обов'язок» або «необхідність спокутувати провину, виконати свій обов'язок, договір» [3, с. 894].

Тож, виходячи зі змісту загальнонаукових визначення поняття «відповідальність», можна зробити висновок, що даним терміном характеризується, у першу чергу, морально-психологічна категорія, яка виражає усвідомлення покладених на суб'єкта обов'язків та необхідність їх неухильного дотримання, а також мірило дій суб'єкта у соціумі (визначення межі допустимого по відношенню до інших осіб).

В рамках правової теорії відповідальність у розумінні юридичної відповідальності має декілька визначень. Наприклад, А.Й. Іванський виділяє в своїх роботах два підходи до розуміння юридичної відповідальності, а саме: позитивну і негативну (ретроспективну) відповідальність. Позитивну відповідальність розглядають як відповідальність особи за виконання нею своїх обов'язків; свідому й активну діяльність суб'єктів. Позитивна відповідальність сприймається як добровільне виконання покладених обов'язків, така, що стимулює правомірну поведінку членів суспільства та фактично сприяє державі у дотриманні цілей її існування. Позитивній відповідальності протиставлена негативна (ретроспективна) юридична відповідальність – як врегульований законодавством обов'язок суб'єкта дати звіт за своїй дії за невиконання обов'язків, за здійснення правопорушення; негативна оцінка і негативні наслідки як результат неправомірної поведінки громадянина. Негативна юридична відповідальність – це нормативний, формально визначений, забезпечений державним примусом юридичний обов'язок, що впливає з правової норми і правопорушення, реалізується в конкретних охоронних правовід-

носінах відповідальності у вигляді засудження і зазнання несприятливих наслідків майнового й особистого немайнового характеру [4, с. 144; 5, с. 144; 6, с. 28–29].

Іншу позицію пропонує О.Б. Сердюк, який пов'язує відповідальність із санкцією, що застосовується до правопорушника у вигляді покладення на нього додаткових обов'язків, позбавлення належних йому правобонесприятливих наслідків, що полягають у позбавленні правопорушника майна, а також у забороні, припиненні права на здійснення підприємницької діяльності, примусовій реорганізації чи ліквідації юридичної особи [7, с. 54].

Деякі науковці акцентують увагу на тому, що юридична відповідальність, у першу чергу, виражає негативне ставлення суспільства до протиправної поведінки, яке відбивається у застосуванні до особи санкцій за скоєне правопорушення. О.С. Іоффе та М.Д. Шаргородській у своїй роботі «Питання теорії права» стверджують, що юридична відповідальність – це захід державного примусу, який базується на юридичному та громадському осудженні поведінки правопорушника і проявляється у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого чи майнового характеру [8].

Тож, спираючись на окреслені особливості, юридична відповідальність Служби безпеки України, як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності – це особливий юридичний інститут, який об'єднує в собі заходи державного примусу різної інтенсивності, метою яких є недопущення вчинення працівниками СБУ правопорушень в сфері своєї службової діяльності; профілактика будь-яких негативних дій в середовищі роботи органу, а також покарання правопорушників.

Водночас, юридична відповідальність СБУ має комплексний характер та в окремих випадках обмеженою. Зокрема, відповідно до статті 35 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-ХІІ співробітники Служби безпеки України самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони повинні відмовитись від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність [9]. Проаналізуємо кожен з окреслених видів відповідальності для розуміння їх змісту та особливостей.

Варто відмітити, що дисциплінарна відповідальність працівників Служби безпеки України прямо пов'язана із адміністративною адже за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть відповідальність за дисциплінарним статутом [10]. Відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопору-

шенням (далі – КУпАП) винятком є порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, за вчинення яких співробітники СБУ несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах [11].

В свою чергу, перелік порушень за які настає кримінальна відповідальність, зокрема, співробітників Служби безпеки України наведено у положеннях Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III. Наприклад, варто відмітити статтю 364 яка передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [12]. Розповсюдженим злочином на сьогоднішній день є діяння передбачене статтею 368 ККУ, а саме: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [12].

В той же час, положення, якими регламентовано діяльність СБУ, як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, встановлюється ряд особливостей щодо питання відповідальності зазначеного органу. Зокрема, відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-ХІІ співробітники органу які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України [9].

Таким чином, співробітники Служби безпеки України не підлягають юридичній відповідальності за нанесення майнової шкоди, якщо вони прова-

дили свою діяльність в межах визначених законодавством України завдань та функцій покладених на СБУ, а також на підставі покладених на даний орган повноважень, як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Певні виключення передбачено також і в межах відповідальності кримінальної. Так, в положеннях ККУ існує спеціальна стаття 43 в тексті якої зазначається, що не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності. Така особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого чи тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, спричиненням йому тяжкого тілесного ушкодження, настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Крім того, особа, яка вчинила злочин, що передбачений частиною другою цієї статті, не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин [12].

В даному випадку мова йде про спеціальні повноваження СБУ, на впровадження у злочинне середовище, тобто, до складу злочинних або терористичних угруповань, діяльність яких загрожує територіальній цілісності та державному суверенітету штатних співробітників оперативних підрозділів, метою діяльності яких є отримання інформації, яку в подальшому можна використати для розкриття, припинення та розслідування вчинюваних даними організаціями злочинів, а також притягнення винних у їх вчиненні осіб до відповідальності. Особлива важливість подібної діяльності; складність процесу впровадження оперативного співробітника в злочинне середовище; наявність значних соціальних ризиків пов'язаних із його діяльністю – вимагає певних «поблажок» з боку законодавця у разі нанесення зазначеними працівниками шкоди охоронюваним законом інтересам [13; 14; 15].

Особливості юридичної відповідальності співробітників СБУ також передбачено Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. Відповідно до статті 12 цього нормативного акту не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або

професійного ризику, а так само у зв'язку із затриманням особи, в діях якої є ознаки кримінального правопорушення [16].

Як бачимо, в положеннях Закону як аспекти «виключення» відповідальності за вчинювані працівниками СБУ дії додано необхідну оборону, крайню необхідність та професійний ризик. Перші моменти чітко охарактеризовані в положеннях ККУ, відповідно до положень якого необхідна оборона – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [12]. В свою чергу, крайня необхідність визначається Кодексом, як стан, при якому для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності [12]. Щодо професійного ризику, то це ймовірність настання несприятливих матеріальних і соціальних наслідків для працівника та членів його сім'ї у випадку одержання працівником виробничої травми, трудового каліцтва або виявлення в нього професійного захворювання [17, с. 274].

Висновки. Тож, проаналізовані нормативно-правові акти дають можливість відповісти на питання щодо особливостей юридичної відповідальності Служби безпеки України, як суб'єкта забезпечення та захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Як і інші органи державної влади, СБУ відповідає перед законодавством та народом України на особливих підставах, адже це, у першу чергу правоохоронний орган, який має право застосовувати примус. В зв'язку із цим на СБУ та службовців органу покладається відповідальність адміністративна, за вчинення корупційних правопорушень; кримінальна за вчинення злочинів в сфері службової діяльності, а також дисциплінарна за порушення службової, «робочої» дисципліни. Водночас, інституту юридичної відповідальності СБУ є нетиповим та своєрідним, адже передбачає ряд наступних виключень:

- по-перше, адміністративна відповідальність службовців СБУ, якщо мова не йде про корупційні та інші встановлені законом правопорушення, здійснюється у особливому порядку;
- по-друге, при виконанні законних, заснованих на легальних завданнях та функціях СБУ повноважень, в процесі здійснення оперативно-роз-

шукової діяльності, або перебуваючи в стані необхідної оборони, крайньої необхідності службовці органу не несуть відповідальність за нанесену майнову шкоду, або інші порушення охоронюваним законом інтересам держави та окремих громадян;

– по-третє, не підлягають кримінальній відповідальності службовці СБУ, які виконували спеціальні завдання з розкриття та припинення діяльності злочинної організації чи іншого злочинного угруповання, що поєднувалось із оперативним впровадженням працівника в подібне угруповання.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / упорядник Т. В. Ковальова. Харків.: Фоліо, 2005. 767 с.
2. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby 5th rev. ed. / editor, Jonathan Crowther. London, New York: Oxford University Press, 1995. 1440 с.
3. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française [Tekst] / Paul Robert. Paris, 1980. Т. 5. 894 с.
4. Иванов А.А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика : учеб. пособ. для студ. вузов / А.А. Иванов. М. : Юнити-ДАНА, 2004. 120 с.
5. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. М. : Зерцало, 2002. 288 с.
6. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження: дисертація. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 479 с.
7. Сердюк Е. Б. Акционерные общества и акционеры : корпоративные и обязательственные правоотношения. М. : Юриспруденция, 2005. 192 с.
8. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с.
9. Про Службу безпеки України: закон від 25.03.1992 № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. ст. 382.
10. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: закон від 24.03.1999 № 551-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. ст. 197.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51.
12. Кримінальний кодекс України: закон від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. ст. 131.
13. Венедіктов А.А. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2(33). С. 74-77.
14. Огаренко Ю.В. Проблеми кримінальної відповідальності осіб, які виконують спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: порівняльний аспект. *Право і безпека*. 2005. № 4(2). С. 92-94.
15. Бурба В.В., Суворов О.М. Особливості впровадження осіб у міжнародні організовані злочинні угру-

повання. Національна академія Служби безпеки України. URL: <http://www.academy.ssu.gov.ua/ua/page//page/1581342281.htm>.

16. Про оперативно-розшукову діяльність: закон від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст. 303.

17. Соловйов О. Особливості соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. *Вісник академії правових наук України*. 2007. № 1(48). С. 269-275.

Анотація

Наумов А. О. Особливості юридичної відповідальності Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. – Стаття.

У статті проаналізовано основні підходи до визначення змісту терміну «відповідальність». На основі загальнонаукових та юридично-орієнтованих підходів встановлено зміст юридичної відповідальності Служби безпеки України як суб'єкта захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Наведено три головні особливості юридичної відповідальності СБУ, як учасника правовідносин із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Ключові слова: державний суверенітет, територіальна цілісність, юридична відповідальність, Служба безпеки України.

Аннотация

Наумов А. О. Особенности юридической ответственности Службы безопасности Украины как субъекта защиты государственного суверенитета и территориальной целостности. – Статья.

В статье проанализированы основные подходы к определению содержания термина «ответственность». На основе общенаучных и юридически-ориентированных подходов установлено содержание юридической ответственности Службы безопасности Украины как субъекта защиты государственного суверенитета и территориальной целостности. Приведены три главные особенности юридической ответственности СБУ, как участника правоотношений по защите государственного суверенитета и территориальной целостности.

Ключевые слова: государственный суверенитет, территориальная целостность, юридическая ответственность, Служба безопасности Украины.

Summary

Naumov A. A. Peculiarities of legal responsibility of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity. – Article.

The article analyzes the main approaches to defining the meaning of the term “responsibility”. On the basis of general scientific and legal-oriented approaches, the content of the legal responsibility of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of state sovereignty and territorial integrity has been established. The three main features of the SBU’s legal responsibility as a participant in legal relations for the protection of state sovereignty and territorial integrity are presented.

Key words: state sovereignty, territorial integrity, legal responsibility, Security Service of Ukraine.